

BACHELARDOVA FILOZOFICKÁ POZÍCIA V ZRKADLE JEHO „TOPOLOGIE FILOZOFIÍ“

MILAN ZIGO

I.

Prvá vec, ktorú Bachelard pri skúmaní „nového ducha vedy“ zisťuje, je neadekvátnosť doterajších filozofických koncepcií (predovšetkým epistemologických teórií) charakteru modernej vedy. Klasické spôsoby prístupu filozofie k vede a najmä k vedeckému poznaniu sú zoči-voči modernej vede jednostranné a teda nevyhovujúce. Tým vzniká potreba nového riešenia, ktoré sám navrhuje a zdôvodňuje. Vzniká tiež potreba zaradiť vlastné hľadisko do spektra iných filozofií vedy, minulých i terajších, potreba kritického vyrovnania sa s nimi. Táto konfrontácia je imanentným momentom odôvodnenia a tiež domýšľania vlastnej koncepcie a zároveň určitým druhom jej sebareflexie. Vzhľadom na programovo dialektickú a „dialogickú“ povahu Bachelardovej epistemológie je táto konfrontácia permanentným prvkom jeho uvažovania. Pravda, v rozličných súvislostiach sa jeho kritické, ale aj súhlasné postoje k tej-ktorej stránke určitej epistemologickej koncepcie modifikujú, aj pokiaľ ide o jeho vlastnú koncepciu, sa akcenty podľa okolností presúvajú. No isté základné hľadiská sa črtajú dosť jednoznačne, takže náš zámer: podať náčrt Bachelardovho pohľadu na rozvrstvenie rozličných filozofických koncepcií teórie poznania, jeho — ako to nazval P. Quillet — „topológia filozofií“, možno realizovať. Tým skôr, že aj sám explicitne určitú schému tohto rozvrstvenia podal.

Bachelardova topológia filozofií je síce sebareflexiou jeho epistemológie, v mnohom ju objasňuje a bližšie určuje, predsa k jej náčrtu a skúmaniu nemožno prikročiť bez predbežného opísania jeho vlastnej pozície. Práve zaujatie určitej pozície dáva Bachelardova možnosť konštatovania istej škály ostatných stanovísk, aj keď táto škála spätne v mnohom vysvetľuje jeho vlastnú pozíciu. Treba tu pripomenúť to, na čo sme upozornili v predošlej štúdii,¹ totiž že Bachelardovo stanovisko sa nekonštituuje ľubovoľne a ani nie predovšetkým v konfrontácii s doterajšou epistemológiou, ale že rozhodujúcu úlohu pri jeho konštituovaní má analýza zmien v povahe vedeckého poznania.

Ako teda vidí Bachelard situáciu dvoch základných prúdov klasickej teórie poznania, racionalizmu a „realizmu“ vzhľadom na novú vedu? Zisťuje, že „nebolo by ťažké ukázať, že na jednej strane, aj ten najvyhranenejší racionalista každodenne akceptuje vo svojich vedeckých úsudkoch pokyny reality, ktorú do základov nepozná, a že na druhej strane, aj ten najnekompromisnejší realista

¹ Pozri M. Zigo, *Bachelardov pokus o neoracionalistickú epistemológiu*. Filozofia, roč. 1969, č. 6. Vzhľadom na mnohonásobné prepleťanie sa niektorých základných motívov a myšlienok Bachelardovej epistemológie nevyhne sa tu pochopiteľne, napriek všetkej snahe, čo len zbežnému opakovaniu niektorých vecí, o ktorých sme podrobnejšie hovorili v uvedenej štúdii.

pristupuje k bezprostredným zjednodušeniam celkom tak, ako by uznával racionalistické metódy skúmania. Ináč povedané: vedecká filozofia neuznáva nijaký absolútny realizmus ani racionalizmus a uvažovanie o vedeckom myslení nemôže vychádzať z nejakého všeobecného filozofického stanoviska. Základnou témou filozofického sporu bude skôr alebo neskôr vedecké myslenie. Toto myslenie privedie k nahradeniu intuitívnych a bezprostredných metafyzík diskurzívnymi, objektívne rektifikovanými metafyzikmi. Keď sledujeme tieto rektifikácie, presvedčame sa napríklad, že realizmus, ktorý sa stretol s vedeckou pochybnosťou, musí sa už líšiť od bezprostredného realizmu. Práve tak zistíme, že realizmus, ktorý korigoval apriórne sudy, ako to bolo pri nových výbojoch geometrie, nemôže už viac byť uzavretým racionalizmom. Nazdávame sa, že by bolo prospešné brať vedeckú filozofiu takú, aká je, postupovať v nej bez prizerania na nejaké vopred dané názory, ako aj bez prílišného rešpektovania tradičného filozofického slovníka. V skutočnosti veda vytvára filozofiu, ktorá teda musí prispôbovať svoj jazyk, aby bol schopný tlmočiť súčasné myslenie v jeho pružnosti a v jeho pohyblivosti. Treba tiež rešpektovať tú zvláštnu ambiguitu, ktorá si vyžaduje, aby všetko vedecké myslenie sa *interpretovalo súčasne v realistickom i racionalistickom jazyku*.² Tieto a ďalšie výklady, ktoré konkretizujú a rozvádzajú uvedené hodnotenie epistemologickej situácie vo vedách, vyúsťujú do záveru, ktorý je zároveň všeobecnou charakteristikou Bachelardovej pozície: „Epistemológ sa teda musí postaviť práve na križovatku ciest, medzi realizmus a racionalizmus“.

Toto určenie, ktoré sa presadzuje v celom Bachelardovom epistemologickom diele, nie je výsledkom, ale vyplýva z rozboru skutočnej situácie v činnej vede. Poznamenajme, že pre Bachelarda činná veda je konkrétna veda, ktorá určitými spôsobmi skúma určité problémy. Analyzujúc vedu, neskúma Bachelard nejakú „zovšeobecnenú vedu“, „vedu ako takú“, lež skutočnú vedu, pri jej každodennej práci. Inak povedané, osobitosť Bachelardovho prístupu k vede spočíva aj v tom, že nepodlieha klasickým sklonom (najmä racionalistických) gnozeológov sústreďovať sa na generálie a prenechávať nádenníkom záujem o maltu a tehly v presvedčení, že ich poslaním je zaoberať sa len hlavnými kontúrami veľkolepej myšlienkovvej stavby. Bachelard je priveľmi vedcom, takže má vyvinutý zmysel pre detail. Jeho úvahy o vede sa zakladajú na jemných a zasvätených sondách do rozličných oblastí konkrétnej vedeckej aktivity. Tak sa púšťa napríklad do komparatívneho štúdia niektorých epistemologicky zaujímavých stránok neeuklidovskej a euklidovskej geometrie, do rozborov nových stránok atomizmu, nemaxwelovských črt relativistickej teórie poľa, viacerých problémov modernej chémie, ale aj do skúmania ešte špecifickejších problémov, ako je napr. problém šírenia tepla v pevných látkach, problém feromagnetizmu, pojem spinu a podobne.

Tento zorný uhol značne mení jeho videnie vedy v porovnaní s pohľadom „globalizujúcich“ epistemológov. Práve tomuto zornému uhlu vďačí jeho neoracio-

² G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*. Paris 1936, 2—3.

nalistická koncepcia za jednu svoju najzákladnejšiu charakteristiku, za označenie „aplikovaný racionalizmus“.

Krátko potom, čo v úvode k *Nouvel esprit scientifique* načrtoľ slovami, ktoré sme práve citovali, neuspokojivosť klasického „realizmu“ i klasického racionalizmu ako filozofií modernej vedy a postavil požiadavku odstrániť jednostrannosti týchto postojov vytvorením stanoviska, ktoré by bolo síce jednotné, ale súčasne by akceptovalo dualizmus a akúsi komplementárnosť spomínaných postojov, píše: „Ostatne tak sa mi vidí, že tento dualistický základ filozofie vedy možno rýchlo zdôvodniť: Keďže filozofia vedy je filozofiou, ktorá sa aplikuje, nemôže si zachovať čistotu a jednotu špekulatívnej filozofie. Nech by bol východiskový bod vedeckej aktivity akýkoľvek, môže byť plne najúspešnejšia iba vtedy, keď prekročí hranice tej-ktorej vyhranenej bázy: keď experimentujeme, musíme rozmýšľať, aby sme mohli rozmýšľať, treba experimentovať. Každá aplikácia je transcendencia.“³ Citované slová netreba chápať iba ako zdôraznenie duality a či ambiguitu vedeckej činnosti, hoci aj to by samo osebe bolo oproti klasickeoracionalistickej epistemológii pokrokom. Pre Bachelarda je táto ambiguita iba podmienkou na zdôvodnenie neoddeliteľnosti technickej stránky vedy kognitívnej nevyhnutnosti zahrnúť aj túto stránku vedy ako celkom rovnoprávnou do epistemologického skúmania. Význam slov, ktoré sme práve čítali, že totiž „každá aplikácia je transcendencia“, nemožno azda ani celkom doceniť.

Technické je nie len finálnym produktom poznania, ale aj jeho podmienkou a imanentnou zložkou, ktorá je veľmi významná, pretože sa podieľa na dynamizovaní poznania, na vytváraní tvorivého napätia v ňom. Začína sa to vlastne už pri pozorovaní a pri prechode k aktívnemu pozorovaniu, k experimentu sa to len umocňuje. „Vedecké pozorovanie je vždy polemickým pozorovaním. Potvrdzuje alebo vyvracia skôr prijaté tézy, predchádzajúce schémy, plán pozorovania. Tým, že objasňuje, ukazuje; hierarchizuje javy; transcenduje bezprostredné; rekonštruuje reálne, prv však rekonštruovalo jeho schémy. Prirodzene, ako sa prechádza od pozorovania k experimentovaniu, polemický charakter poznania vystupuje ešte jasnejšie. Tu už treba, aby fenomén bol zatriedený, prefiltrovaný, očistený, formovaný nástrojmi, ktoré samy vznikajú na rovine nástrojov. No nástroje sú iba materializovanými teóriami. Javy, ktoré takto získavame, sú v každom ohľade poznamenané teoretickosťou. Teda medzi vedeckým fenoménom a vedeckým noumenom už nejde o zdĺhavú a neproduktívnu dialektiku, ale o alternatívny pohyb, ktorý smeruje po niekoľkých rektifikáciách projektov k účinnej realizácii noumenonov. Ozajstnou vedeckou fenomenológiou je teda v podstate fenomenotechnika.“⁴

Uznanie jednoty teoretickej a technickej stránky vedeckej aktivity — ako ho načrtáva v práve citovaných pasážach knihy *Nouvel esprit scientifique* a vždy znovu, i keď s niektorými modifikáciami, potvrdzuje aj v ďalších dielach — určuje Bachelardovo základné epistemologické stanovisko. Určuje, samo-

³ Tamtiež, 3.

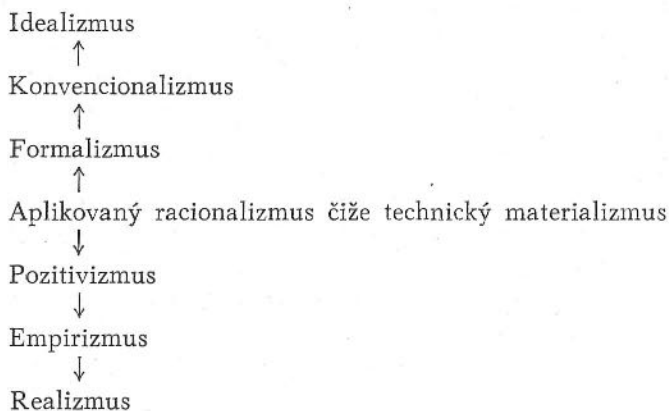
⁴ Tamtiež, 12—13.

zrejme, aj jeho postoj k iným epistemológiám a má zásadný význam pri jeho pokuse o ich určitú klasifikáciu, v jeho „topológii filozofií“.

II.

Vychádzajúc z premnohých predchádzajúcich teoreticko-poznávacích analýz a úvah, podáva na začiatku knihy *Le rationalisme appliqué* (1. vyd. 1949) s klasickou stručnosťou svoj náčrt epistemologických koncepcií. Podáva ho zo svojho stanoviska, ktorým je spomenutá križovatka racionalizmu a realizmu (empirizmu). Opäť potvrdzuje, že „práve v tomto centrálnom postavení nadobúda dialektika rozumu a techniky svoju účinnosť“ a nenachádzajúc pre označenie tohto postavenia jeden dosť výstižný termín, charakterizuje ho dvojicou navzájom spätých označení ako *aplikovaný racionalizmus*, ktorý je zároveň *technickým materializmom*.

Jeho „topológia filozofií“, schéma epistemologických koncepcií, ktorú nám tu⁵ predkladá, je napohľad viac než jednoduchá:

Napriek tejto jednoduchosti uvedenej schémy, už prvý pokus o jej interpretáciu, o dešifrovanie jej obsahu vedie ku konštatovaniam, ktoré sú významné pre objasňovanie si Bachelardovho postoja a jeho osnovania. Všimnime si aspoň tie najzákladnejšie vlastnosti uvedenej schémy.

(1) Predovšetkým je to „spinozovské“ určenie vlastnej pozície, t. j. také určenie, ktoré síce nie je dualistické, ale ktoré implikuje „dvojakosť“, ktorá jedine môže adekvátne vyjadriť obsah tejto pozície. Povaha tohto určenia jasne naznačuje dialektický charakter Bachelardovej pozície. Už pri zbežnom pohľade na schému udrie do očí to, že jedine Bachelardova pozícia má takéto „spinozovské“ určenie, zatiaľ čo pre ďalšie doktríny stačia prosté, jednoduché názvy. Musí sa tiež konštatovať, že toto určenie cez „dvojakosť“ vnáša do vyslovene vertikálneho usporiadania epistemologických smerov určitý moment horizontálnosti.

⁵ G. Bachelard, *Le rationalisme appliqué*, I. kapitola, Paris 1966.

(2) Ďalej, a to úzko súvisí s predošlým, je to centrálné postavenie Bachelardovej epistemologickej koncepcie v pokuse o usporiadanie základných epistemologických učení. Lahko si domyslieť, že práve dialektické určenie tejto pozície opodstatňuje jej centrálné postavenie. A to v dvojakom zmysle. Jeden je zachytený priamo graficky, je vyjadrený orientáciou šípok v schéme. Bachelardovi tu ide o *logicky* usporiadanú schému a z toho práve vyplýva daná orientácia šípok. Svoju pozíciu chápe ako logické východisko oboch smerov. Je ním práve pre svoju „dvojakosť“, ktorá jej dáva vnútorné napätie a dynamiku. Obe línie epistemologických učení, ktoré sa z tohto východiska rozbiehajú, predstavujú vzhľadom naň určitý regres, pokles myslenia, sú líniami „oslabeného myslenia“ (*perspectives de pensées affaiblies*). Jedna i druhá vetva či línia predstavuje smerovanie k jednostrannosti, pričom zárodok jednej i druhej jednostrannosti je obsiahnutý už v samom východisku. Je v ňom obsiahnutý iba potenciálne, predovšetkým preto, že tomuto východisku je imanentná spomínaná „dvojakosť“, ktorá umožňuje preklenúť obe jednostrannosti, ale pretože ich neruší, ale prekonáva (a tým aj v istom zmysle zachováva), predstavuje akúsi dynamickú rovnováhu, ktorá môže byť relatívne ľahko porušená. Každé takéto porušenie predstavuje určitú „oslabenú“ formu myslenia. Bachelard si ostatne nerobí nijaké ilúzie o stabilite svojej pozície. Epistemológia je u neho, ako sme povedali, neoddeliteľná od činnej vedy, ktorá v jednom prípade akoby dávala za pravdu jednej jednostrannosti a vzápätí zas druhej. Adekvátna epistemológia musí registrovať tieto pohyby, nemala by však pritom upadať do jednostrannosti. Vrcholom, ktorý možno dosiahnuť pri tomto pohybe, je istá oscilácia okolo ideálneho centra. Inak povedané, Bachelardova pozícia je značne labilná, ale to je cena, ktorú platí za snahu neumŕtvovať predmet svojho záujmu — poznanie.

Samozrejme, šípky v uvedenej schéme by mohli smerovať aj presne naopak. Vtedy by však pri usporadúvaní epistemologických koncepcií nebolo základným hľadiskom logické hľadisko ako pri uvedenej orientácii, ale *historické* hľadisko. Toto stanovisko nie je Bachelardovi vôbec cudzie, naopak, sledujúc dejiny vedy, zisťuje smerom k modernej vede postupné potláčanie jednostranností, nahradzovanie ich naprimitívnejších foriem (napr. rozličných foriem „realizmu ideí“ alebo naivného realizmu) čoraz menej hrubými formami, ba aj objavovanie sa onoho dialektického postoja, ktoré on kladie do stredu svojej schémy. Keď sa dívame z historického hľadiska, jeho epistemologické stanovisko je vrcholom, ale z logického hľadiska je východiskom, prvopočiatkom.

A ešte jednu vec treba v tejto súvislosti spomenúť. Bachelardova pozícia akoby rozdeľovala vertikálnu koordinátu na hornú a dolnú polovicu, pričom horná sa dvíha od nejakého neutrálneho stredného stanoviska hore k ideí a dolná klesá smerom dolu k realite. Ak by sme polohu „hore“ a „dolu“ pripisovali určitý hodnotový význam (ako je to v bežnej reči), museli by sme uzavrieť, že Bachelard si väčšmi cení idealizmus (a prikláňa sa k nemu) než realizmus. Uviedli sme však — a ďalších, podobných výrokov by sa dala naznačovať celá hŕba, — že Bachelard považuje oba smery za smery „oslabeného

myslenia“. Pravda, ako hneď ukážeme, situácia je zložitejšia a práve uvedená domnienka o Bachelardovom príklone k smeru „hore“ nie je celkom neopodstatnená, i keď si žiada iný výklad.

(3) Aj táto stručná schéma ukazuje, že Bachelard sa sústreďuje na gnozeologickú problematiku, že si všima a usporadúva filozofické smery či učenia, ktorých hlavnou tematikou je problém poznania a najmä vedeckého poznania, a — dodajme — aj tam, kde hovorí o univerzálnych filozofických koncepciách, zaujíma ho predovšetkým ich gnozeologický aspekt, čo už síce nemožno vidieť zo schémy, ale o čom nenecháva vôbec na pochybnostiach stručný komentár, ktorý k nej pripája. Ak sa nedáme zmiasť termínmi, ktoré Bachelard používa dosť svojvoľne, pochopíme, že dva smery, vychádzajúce ako istá jednostrannosť z jeho centrálnej pozície, sú vlastne racionalizmus (smer, čo mieri k „idealizmu“) a empirizmus (smer, čo mieri k „realizmu“). Jeho centrálna pozícia má potom byť vlastne prekonaním jednostranností racionalizmu a empirizmu s využitím ich podnetov. Celé jeho dielo nás presviedča, že je to naozaj tak. Ak takto chápeme dva smery načrtnutej schémy, potom krajné body každého z týchto smerov tu vystupujú predovšetkým ako protifašlé odpovede na problém povahy poznania a nie, aspoň nie predovšetkým, (ako by sa zdalo z ich názvov) ako ontologické koncepcie. Ich extrémna vzdialenosť od jeho vlastného postoja naznačuje kritický a principiálne odmietavý pomer k obom, avšak ich spojenie s týmto postojom (cez isté prechody) dáva tušiť, že nepôjde o kritiku úplne negujúcu. Konštatujeme vlastne iba to isté, čo sme povedali už v druhom bode, avšak teraz sme k tomu prišli z celkom opačnej perspektívy.

To, že ide naozaj o racionalizmus a empirizmus, potvrdzujú aj niektoré Bachelardove náčrty klasifikácie filozofických postojov, najmä jeho pokus o filozofickú „spektrálnu analýzu“, vypracovanú v súvislosti so skúmaním psychológie vedeckej tvorby. Tam, pri vypracúvaní tzv. epistemologického profilu vedeckých pojmov rozlišuje päť základných typov „filozofií“ a to: naivný realizmus, čistý a pozitivistický empirizmus, newtonovský alebo kantovský racionalizmus (nazýva ho tiež klasickým racionalizmom teoretickej mechaniky), úplný racionalizmus (označovaný tiež za racionalizmus relativistickej fyziky) a dialektický racionalizmus (nazývaný tiež diskurzívnym racionalizmom). Prirodzene, že tu ide o určité zhrňujúce názvy epistemologických koncepcií, ktoré sú vnútorne opäť diferencované. Ak by sme však chceli načrtnúť celkom globalizujúcu schému, dostali by sme podľa Bachelarda toto usporiadanie: realizmus-empirizmus-racionalizmus. Táto postupnosť, vraví Bachelard, má genetický charakter.⁶ Ako ukážeme ďalej, posledné zistenie má mimoriadny význam tak pri posudzovaní vlastného Bachelardovho epistemologického stanoviska, ako aj — a to najmä — pri diskusii o skrytých prvkoch ontológie v jeho úvahách. Zatiaľ konštatujeme iba toľko, že realizmus je z hľadiska schémy uvedenej na začiatku tejto kapitoly vlastne východiskovým bodom empiristickej línie, no

⁶ G. Bachelard, *La Philosophie du Non*. Paris 1966, 42—48. Na inom mieste uvádza nasledujúce hľadiská, z ktorých možno vysvetľovať pojmy: animizmus, realizmus, pozitivismus, racionalizmus, komplexný racionalizmus a dialektický racionalizmus (c. d., 19).

v práve citovanej trojčlennej postupnosti je postavený vedľa empirizmu, do samostatnej pozície.

(4) Ďalšou črtou uvedenej schémy, ktorá je evidentná, a tu ju nebudeme rozoberať, je, že Bachelard si jasne uvedomuje štrukturovanosť, istú gradáciu oboch základných línií, pričom viaceré jeho výroky jasne ukazujú, že to, čo uvádza explicite v schéme, je len to najhrubšie vyjadrenie ozajstnej vrstevnatosti, štrukturovanosti empirizmu i racionalizmu. Dodajme, že fakt štrukturovanosti jedného i druhého smeru má tak historické (genetické), ako aj logické dôvody, a že takmer každá stránka rozsiahlych Bachelardových analýz činnej vedy (či už súčasnej alebo minulej) aj skúmaním týchto dôvodov.

(5) Skutočnosťou ostáva, ako sme už v rozličných súvislostiach konštatovali, že hoci ide o schému usporiadania gnozeologických koncepcií, najmä oba krajné body majú aj nesporný ontologický moment. Prejavuje sa to celkom prirodzene aj v mnohých Bachelardových analýzach a úvahách. Na jednej strane to komplikuje situáciu, pretože — o tom netreba pochybovať — Bachelardovo úsilie je subjektívne zamerané na oblasť teórie poznania a najmä teórie vedeckého poznania a aj termíny, v ktorých je definovaná jeho vlastná pozícia, práve tak, ako samu túto pozíciu treba chápať a brať v tomto zmysle. Na druhej strane, tým, že sa tu akoby nevdojak objavujú aj ontologické motívy (čím sa opäť raz veľmi názorne dokumentuje neoddeliteľnosť gnozeológie a ontológie), dostáva sama Bachelardova pozícia ďalšiu dimenziu, ktorá síce sťažuje jej hodnotenie, ale súčasne ju nesporne prehlbuje.

(6) Sám Bachelard upozorňuje na pozoruhodnú okolnosť, že napriek protismernosti dvoch línií uvedenej schémy, členy každého páru koncepcií rovnako vzdialených od centrálneho postoja, sú späté určitým putom a tak, hoci v zmenšenej miere, sa už v týchto dubletoch prejavuje tá „dvojakosť“, o ktorej sme hovorili v súvislosti s centrálnou pozíciou. Podmieňuje to súčasne nápadne symetrický charakter načrtnutej schémy. Putom, ktoré spája protíhlé koncepcie, je nevyhnutnosť dialógu medzi nimi. Veľmi jasne tento typ korešpondencie možno vidieť napríklad medzi empirizmom a konvencionalizmom. Nechýba však ani pri iných dvojiciach.

Dúfame, že toto stručné preskúmanie hlavných vlastností Bachelardovej „topológie filozofii“ čiastočne osvetlilo vlastný postoj tohto epistemológa a najmä že poodhalilo jeho základnú motiváciu. Spresniť a prehĺbiť pohľad na jeho pozíciu môže len zoznámenie sa aspoň s najzákladnejším Bachelardovým hodnotením obsahu a významu tých základných epistemologických koncepcií, ktoré vystupujú v uvedenej schéme. Zamerajme teda pozornosť týmto smerom.

III.

Hoci sa to bude zdať zbytočné, znovu zopakujeme, že Bachelardova epistemológia vychádza z činnej vedy. Adjektívum „činná“ vystihuje tak imanentný dynamický moment vedy, ako aj jej „technický“ moment. Dôležité, ba veľmi dôležité je však aj substantívum. Pre Bachelarda je vedou v plnom zmysle slova až teoretické poznanie, empirické štádium je protovedecké a nemôže sa

považovať v pravom zmysle slova za vedu. Bez neho niet vedy, a to nielen preto, že je bázou vedy, ale ešte viac, že ako večný protipól teoretického dynamizuje vedu, je zdrojom sváru, produktívneho napätia, z ktorého rastie plnohodnotná veda. Teoretické je však z oblasti racionality. V tomto zmysle je Bachelard racionalistom, novoracionalistom, ktorý nevychádza z uznania existencie rozumových apriori alebo z nejakej špekulatívne zdôvodnenej prevahy rozumu nad skúsenosťou, ale zo skutočnosti, že v dialektike teoretického a empirického, ktorých jednota, plná rozporov, je nevyhnutnou podmienkou existencie a pokrokov vedy je to práve teoretické, čo robí vedu vedou. Povedali sme však, že ide o nový racionalizmus, a preto Bachelardovu pozíciu nemožno stotožňovať ani s jednou z tých troch koncepcií, ktoré v uvedenej schéme reprezentujú racionalistickú líniu. Centrálnu pozíciu, ktorú zaujíma Bachelard, je jednotou „reflektovanej skúsenosti a racionálnej invencie“. Rekapituláciou týchto základných myšlienok, o ktorých sme hovorili už v citovanej štúdii a čiastočne aj tu, chceme len pripomenúť zásadný Bachelardov príklon k racionalizmu (popri kritike všetkých jeho doterajších foriem). Z hľadiska analyzovanej schémy by sa to dalo vyjadriť aj takto: Bachelard situuje svoju pozíciu medzi viac-menej jednostranné koncepcie racionalizmu a empirizmu, chápe nevyhnutnosť ich dialektickej jednoty (a prekonania), avšak jeho „centrálna pozícia“ je akoby mierne posunutá z ideálneho stredu smerom hore po vertikále, je teda, všeobecne povedané, lokalizovaná v oblasti racionalizmu. Pravdaže, ide tu len o veľmi hrubé a obrazné znázornenie situácie, ale akcentovanie racionalistického (i keď neoracionalistického) charakteru jeho epistemológie je nedvojzmyselné a explicitné. Pri ďalších úvahách neslobodno tento moment strácať zo zreteľa. A to aj napriek tomu, že Bachelard rovnako nekompromisne kritizuje obe línie „oslabeného myslenia“.

Ako sme spomenuli — a ako to vidno aj zo schémy „pokles“ a či „oslabovanie“ myslenia smerom od centrálnej pozície ku krajným koncepciám je v oboch líniách postupný. Keď si všimneme najskôr racionalistickú líniu, zisťujeme, že najbližšie k centrálnej pozícii má *formalizmus*. K formalizmu sa dospieva vtedy, keď sa racionálne poznanie interpretuje ako vytváranie určitých foriem, vhodných na vyjadrenie *hocijakej* skúsenosti. Pritom nemožno poprieť, že takýto formalizmus môže zachytiť, či vyjadriť výsledky myslenia, no nemôže pojať *samu prácu* myslenia. A tu je začiatok filozofie poznania, ktorá neodôvodnene znižuje úlohu skúsenosti. *Konvencionalizmus*, so svojím dôrazom na „vhodné“ a jasnou matematickou rečou vyjadrené konvencie, ktoré však sú iba akýmsi „esperantom rozumu“, predstavuje ďalší krok tohto jednostranne racionalistického vzdalovania sa od skúsenosti. Nesie v sebe už predpoklady najkrajnejšieho stanoviska — *idealizmu*, pretože nič nie je prirodzenejšie ako pripísať tieto konvencie výlučne aktivite mysliaceho subjektu alebo pripísať abstrakciám ideálnu realitu, t. j. dospieť k „realizmu ideí“. Karteziánsky racionalizmus predstavuje podľa Bachelarda prvý prípad. Ide tu o idealizmus bezprostrednej a teda subjektívnej rozumovej danosti, koncepciu, ktorá neprekračuje akýsi „éterický senzualizmus“, ktorá pozná len vlastnú evidenciu a istotu, avšak ktorej je cudzia relatívnosť a historickosť poznania. Podľa Bache-

larda tento prístup zaznamenal najväčší rozkvet v naturfilozofii 19. stor. a dnes, v čase modernej vedy, už vlastne ani nie je možný. „Vedecké myslenie nemôže hľadať svoje pevné a mnohoraké formy v atmosfére osamotenosti, v tomto solipsizme, ktorý predstavuje zlo, neoddeliteľne späté s každým idealizmom.“⁷

Východisko v metodickej skepse a v čistom cogito je exemplárnou ukážkou nedostatkov idealistickej metafyziky, ktorá nie je schopná brať subjekt bez objektu a nazdáva sa, že myslenie myslí samo seba. Tak sa oddeľuje to, čo musí byť vždy v jednote. Tento racionalizmus chce vychádzať z ničoho (pretože metodická skepsa odstránila vlastne všetko). Tu vidno, že je to vlastne idealizmus a nie racionalizmus, lebo „racionalizmus je filozofia, ktorá pokračuje a nikdy nie filozofia, ktorá začína“.⁸ Vždy mieri proti niečomu alebo presadzuje sa napriek niečomu, nikdy nezačína z nejakého dokonale prázdneho nultého bodu. Pre skutočný racionalizmus niet nejakého absolútneho východiska, lebo ak racionalizmus neklame sám seba, musí uznať, že vychádza vždy z nejakej úrovne pojmového zvládnutia meniacej sa empirie. Ešte je tu potom otázka metódy, ktorá s tým všetkým úzko súvisí. Je ilúziou karterziánskeho racionalizmu, že možno dospieť k jednoduchým, a preto jasným a zrejmým pravdám. Vo svojej abstraktnosti zabúda tento racionalizmus, že „všeobecne vzaté, jednoduché je vždy zjednodušené“⁹ a že teda jeho upriamenie sa na hľadanie nesporných jednoduchých východísk je metodologické faux pas. A tak jedno zo základných konštatovaní nekarteziánskej racionalistickej epistemológie znie: „Pojmy a metódy sú funkciami skúsenostnej sféry; celé vedecké myslenie sa musí meniť pri stretnutí s novou skúsenosťou. Rozpráva o vedeckej metóde bude vždy rozpravou o okolnostiach a nie opisom definitívnej konštitúcie vedeckého myslenia“, lebo „metóda tvorí so svojimi aplikáciami jedno telo“.¹⁰

Bachelard polemizuje aj s inými typmi racionalizmu, ktoré naozaj úzko súvisia s idealistickou filozofiou aj v našom chápaní. Ešte v súvislosti s Descartom sa odmietavo stavia voči chápaniu duše, myslenia ako substancie. Treba podotknúť, že jeho stanovisko vôbec je nesubstancialistické, pretože substancializmus fixuje prvotnú bezprostrednú skutočnosť v pojme, a tým znemožňuje rozvoj poznania. Práve tak sa odmietavo stavia ku koncepcii nejakej „hlbšej pravdy“, ktorú treba odhaľovať metódami špekulatívnej filozofie v transfenomenálnej sfére. Odvolávajúc sa na vedu, zdôrazňuje Bachelard — na prvý pohľad spôsobom blízkym pozitivizmu — že pravda vecí, analyzovanej vedou (a to je jediná analýza, ktorú jeho racionalizmus uznáva) je na povrchu. Pritom však rozlišuje fenomenon a noumenon, pravda, nie v kantovskom zmysle. Povrch totiž nie je iba to, čo sa bezprostredne javí, ale zároveň je vždy aj vyjadrením vnútorných vzťahov vecí práve tak, ako aj jej vzťahov k vonkajšku.

Bachelard rovnako rozhodne odmieta aj iné typy idealizmu, najmä „realizmus ideí“ či už v platónskom chápaní, alebo v podobe transcendent-

⁷ G. Bachelard, *Le rationalisme appliqué*, cit. vyd. 6.

⁸ Tamtiež, 54.

⁹ G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*. Cit. vyd. 188—189.

¹⁰ Tamtiež, 135, 136.

lizmu. Svoju epistemológiu označuje za nekarteziánsky a nekantovský racionalizmus. Polemizuje pritom nielen s pôvodným kantovstvom, ale najmä s jeho prejavmi v navšej francúzskej filozofii (Meyerson, Brunschvicg a iní), i keď sám z tohto prúdu vlastne vychádza.

Pokiaľ ide o druhú líniu filozofických orientácií, o empiristickú perspektívu, tu gradácia sukcesívnych koncepcií nie je taká preukazateľná a zreteľná najmä ak máme na zreteli vyústenie tejto perspektívy v realizme. *Positivismus* iste nemá taký logický vzťah k realizmu, ako je to napríklad pri formalizme a idealizme. O to tu teraz však nejde, pre Bachelarda je rozhodujúce epistemologické hľadisko a z neho možno i druhú empirickú líniu, sled jej základných etáp, považovať za zdôvodnenú. Čo sa podľa Bachelarda v tejto druhej perspektíve čoraz viac umocňuje, to je inercia myslenia, ktoré postupne stráca svoju dynamiku a flexibilitu, tak jasne sa prejavujúcu vtedy, keď rozum a skúsenosť nie sú separované. Nakoniec tento postupný pokles sa končí v tzv. realizme, v koncepcii, ktorá v tejto perspektíve robí z reality synonymum iracionálneho. Začína sa to už v pozitivizme, kde sa stráca pojem nevyhnutnosti, čím sa čoraz viac vylučuje aj možnosť zdôvodniť silu dedukcie pri rozvoji moderných teórií. Ostáva tu ešte aký-taký zmysel pre hierarchiu zákonov, ale aj ten sa potom v čistom *empirizme* stráca. (Tu empirizmus poskytuje východisko pragmatizmu.) Positivismus nie je schopný pochopiť tú nesmiernu jemnosť racionálnych aproximácií, hodnotu približovania sa a komplexnosti. Je to v podstate ten istý nedostatok ako na opačnom póle, lenže tu sa uprednostňuje pred aproximáciou a komplexnosťou danosť a jednoduchosť empirickej povahy, kým tam išlo o danosť a jednoduchosť ideality. Je pochopiteľné, že pri takomto prístupe sa empiristickému prúdu myslenia musí nakoniec javiť realita ako čosi iracionálne. To inými slovami znamená, že je to vede, ako stelesneniu racionality, neprístupná realita, z hľadiska vedy teda prázdna, nijaká realita.

Hovoriac o empirizme ako o jednej z „oslabených foriem“ myslenia, má Bachelard, pravdaže, na mysli empirizmus ako hromadenie či presnejšie registrovanie faktov, meraní atď., t. j. pasívny empirizmus. Analyzujúc vývin atomizmu, zisťuje, že tento pasívny empirizmus čoraz viac vytláča „aktívna skúsenosť“, ktorá sa nehromadí bezmyšlienkovite, ale ktorá má výberový charakter, pričom princípom výberu je intencia nášho subjektu, vyplývajúca z určitého teoretického chápania úlohy, pre splnenie ktorej sa obracia na skúsenosť. Toto ostatne už v klasickom období vedy vedel C. Bernard.¹¹

Pokiaľ ide o *realizmus*, to je samostatná a veľmi zložitá kapitola Bachelardových epistemologických rozvažovaní. Niektoré jej stránky, významné pre našu tému, si hneď rozoberieme. Predtým však nechajme samého Bachelarda zhrnúť to podstatné, o čom sme doteraz hovorili, o to viac, že toto zhrnutie otvára priezor aj do problému realizmu. Krátko potom, čo podal uvedenú schému, napísal Bachelard tieto riadky: „Našou úlohou je teda ukázať, že racionalizmus nie je vôbec čímsi neodlučiteľným od imperializmu subjektu, že miestom, kde

¹¹ G. Bachelard, *Les intuitions atomistiques*. (Essai de classification). Paris 1933, 138–140.

sa formuje, nemôže byť izolované vedomie. Máme tiež dokázať, že technický materializmus nie je vôbec filozofickým realizmom. Technický materializmus svojou podstatou zodpovedá transformovanej realite, rektifikovanej realite, realite, ktorá nadobudla práve výslovne ľudskú črtu racionalizmu.¹² Naplnením tejto úlohy je Bachelardova epistemológia. Formulácia tejto úlohy je jedna z jej výstižných charakteristík, i keď — ako každá stručná charakteristika — nevyjadruje samozrejme povahu tejto epistemológie úplne a bezozvyšku.

IV.

Už tým, že načrtol následnosť základných epistemologických koncepcií ako trojicu: realizmus-empirizmus-racionalizmus, vyjadruje Bachelard osobitné postavenie realizmu vo svojej topológii filozofií to, že tu nejde azda iba o jednu, a to krajnú formu empiristickej línie. To samo osebe vzbudzuje záujem o jeho chápanie a hodnotenie realizmu. Tento záujem iba vzrastá, keď sa na stránkach jeho diel znovu a opäť stretávame s kritikou realizmu, avšak s kritikou, ktorá ho nechce bezozvyšku eliminovať, ktorá skôr mieri k jeho pretvoreniu. A keď ešte navyše marxistickí autori polemizujú — pri všetkej úcte k Bachelardovi — s jeho údajne negatívnym postojom k realizmu, dokazujúc, že tento postoj vyplýva z jeho všeobecne idealistickej orientácie¹³, provokuje nás to zastaviť sa pri tomto probléme. Naše poznámky nemôžu nahradiť, pravdaže, podrobnejšiu analýzu, ich úlohou je ukázať aspoň jadro problému.

Hoci realizmus vystupuje u Bachelarda predovšetkým ako určitá epistemologická koncepcia, viacvýznamovosť tohto pojmu i skutočná obsahová rôznorodosť toho, čo sa týmto termínom označuje, ako nakoniec aj spomenuté výčitky kritikov, ukazujú, že do sporu sú zatiahnuté nielen epistemologické momenty, ale aj ďalšie, najmä ontologické aspekty.

Pre Bachelarda ako epistemológa je poznanie a predovšetkým veda a vedecké poznanie relatívne samostatnou sférou, v rámci ktorej sa pohybuje, a preto zaťahovanie hľadísk, ktoré prekračujú túto sféru, do diskusie by sa mohlo zdať nenáležité. Pravda, okolnosť iba relatívnej samostatnosti epistemologickej problematiky znemožňuje úplne vylúčiť iné aspekty, i keď tieto iné aspekty by sa v dôsledku uvedeného obmedzenia nemali preceňovať.

Bachelardova kritika realizmu nevychádza zo snahy poprieť zdroj poznania v realite, uzavrieť vedomie samo do seba. Pokiaľ sa o tejto otázke zmieňuje, jeho stanovisko je nesporne realistické. Lenže Bachelarda zaujíma problém poznania v situácii, keď ono samo už nielen existuje, ale je vysoko rozvinuté (čo pojem vedy, ktorá je ústredným predmetom jeho úvah, priamo implikuje). Analýza poznania a zdrojov jeho vývinu sa obmedzuje na — nazvime to tak —

¹² G. Bachelard, *Le rationalisme appliqué*, cit. vyd., 8. O pár riadkov vyššie lakonicky, ale výstižne formuluje svoje námietky proti spomínaným dvom líniam: „Realizmus je príliš definitívny, idealizmus unáhlený. Jednému i druhému rovnako chýba *aktuálnosť*, ktorú si vyžaduje vedecké myslenie“.

¹³ Pozri R. Garaudy, *Perspektivy človeka* (Praha 1964, najmä 279 n.) Ďalej L. Sève, *La philosophie française contemporaine* (Paris 1962, 294 n.)

„vnútorný okruh“, na napätie medzi empirickou (a technickou) a teoretickou (racionálnou) stránkou poznania, pričom „vonkajší okruh“, t. j. vzťah poznania a reality nevstupuje ako problém do jeho zorného poľa. Presnejšie, do tohto zorného poľa nevstupuje jeden smer tohto vzťahu: smer od reality k poznaniu, pretože druhý smer je hojne frekventovaný v úvahách o tom, ako poznanie mení, preformúva, a to v mnohom ohľade zásadne, to, čo nazývame reálnom, ako sa teoretické stáva neoddeliteľnou časťou reálneho, ako toto reálne je vlastne materializovaným vedeckým poznaním atď. Nesporne, tento prístup je kritizovateľný a raz viac inokedy menej posúva rozličné Bachelardove výroky smerom k idealizmu. Napriek tomu nemožno, aspoň podľa nášho názoru, z tohto prístupu uzatvárať že Bachelardova filozofia je esenciálne idealistická, že považuje reálne v samej jeho podstate iba, a či predovšetkým, za produkt poznania. Jednoducho preto nie, že takto u neho problém nestojí.

Spomenuli sme už, že Bachelard kritizuje realizmus ako koncepciu, ktorá predpokladá, že v poznaní je nám daná skutočnosť bezprostredne. Kritizuje naivný realizmus a celkom právom vidí vo vede nielen postupnú elimináciu naivného realizmu, ale navyše chápe progres vedy ako rast podielu tvorivej aktivity poznávajúceho subjektu na rekonštrukcii toho, čo nazýva objektom, na myšlienkovvej reprodukcii a technickej produkcii objektu. Táto reprodukcia, ktorá je pre poznávajúci subjekt vlastne produkciou, nie je svojvoľným aktom teoretického rozumu, ale stimuluje ju empirická sféra tým, že dokazuje neadekvátnosť teraz uznávaných teoretických štruktúr a poskytuje tiež materiál pre vytvorenie adekvátnejších štruktúr. Pritom empirická sféra — Bachelard to jasne veľakrát hovorí — je oblasť nie „čistého vnímania“, ale skutočnej inštrumentálnej aktivity (keďže ide o vedu, v popredí Bachelardovho záujmu je tá jej časť, ktorú nazývame laboratórnou technikou, pričom chápe, že výroba je jej pokračovaním). Napokon, keby to tak nebolo, nemal by vlastne dôvod polemizovať s pozitivizmom. (A pritom s ním polemizuje rozhodne, rozhorčene a na mnohých miestach.)

Skrátka, Bachelarda nezaujíma objekt ako niečo, čo predchádza poznaniu, ale ako niečo, čo z neho vyplýva. Zaujíma ho objekt ako „perspektíva ideí“. O tom, že je to klzká lavička, po ktorej sa pohybuje, nemôže byť pochybností. Práve tak nemožno popierať, že pri tomto pohybe sa dostáva často aj za prah idealizmu. To je však len jedna stránka veci. Hlavné, o čo mu ide, a to svedčí o jeho neidealistickej intencii obsiahnutej v takomto prístupe k epistemologickej problematike, je to, že sa snaží dokázať aktívny charakter poznania, jeho neoddeliteľnosť od aplikácie, ba vôbec dokázať, že bez aplikácie a materializácie niet poznania, že „čistá teória“ je ilúziou starého racionalizmu tak isto ako „čistá realita“, t. j. realita neprestúpená teoretickou, poznávacou činnosťou je ilúziou starého realizmu (a dodajme, v rámci tohto realizmu, aj hrubého metafyzického materializmu). Otázka, či „čistá realita“, „realita osebe“ jestvovala povedzme už aj pred tým, ako sa vo vesmíre objavila poznávajúca bytosť, človek, jednoducho epistemológia Bachelarda nezaujíma.

Prekonávanie naivného realizmu je mierou vzostupu teoretického poznania.

Ani teraz, v čase vysokého stupňa rozvoja teoretického poznania (v čase už výraznej prevahy racionálneho nad empirickým) nie je naivný realizmus úplne eliminovaný z našich pojmov, ako to ukazujú napríklad epistemologické profily dvoch základných pojmov modernej fyziky, pojem masy a energie. V druhom prípade je podiel naivného realizmu dokonca dosť značný. Avšak to, čo sme povedali o klesaní podielu naivného realizmu následkom rastu teoretického poznania, platí aj tu.

Problematický je však sám pojem reality u Bachelarda, ktorý je háklivý na všetko, čo by mohlo byť útočiskom substancializmu, statickosti a iracionality. Realizmus je pre nového ducha vedy podozrivý aj tým, že nepočíta s možnosťou negácie toho, čo je reálne, že sa sústreďuje na to, čo je, a nemá dost fantázie pre možnosť jestvovania toho, čo nie je. To je, pravda, trochu iný aspekt kritiky realizmu, ale úzko súvisí s tým, čo sme práve povedali. Nový duch vedy, dialektický duch, je charakteristický tým, že nič nie je preň také reálne, aby nemohlo stratiť svoju reálnosť, že neodvrhuje nijaký námet ako vopred nemožný, že si povie „a prečo nie?“ Teória nezastane pred nijakou modifikáciou, ak je žiadúca a oprávnená, a vytvorí pojem (a technicky ho i realizuje), ktorý sa pre celý doterajší realizmus bude zdať čímsi šialeným alebo absurdným. Neznamená to však nič iné, ako že vytvára novú realitu, že práve toto vytváranie, táto realizácia je tou ozajstnou realitou. A tak „realizácia má prednosť pred realitou. Táto priorita ruší realitu. Fyzik pozná realitu naozaj len vtedy, keď ju realizoval, keď sa takto stal pánom večného znovupočínania vecí...“ V realizácii ktorejkoľvek teórie vedec nesmie ustať, musí sa usilovať úplne ju realizovať. Aby to však dosiahol (pretože to presahuje možnosti teoretického rozumu), „musí donútiť prírodu ísť ďalej ako náš rozum“. ¹⁴

Nazdávame sa, že toto chápanie prevahy realizácie nad realitou, takýto spôsob zdôrazňovania prevahy teóriou preniknutej reality pred „primárnou realitou“, možno aj z pozície materializmu, pravdaže, ak je to dialektický materializmus, iba privítať a oceniť. Zároveň je zrejmé, že treba rozhodne čeliť tendencii, ktorá je na mnohých miestach u Bachelarda silná a dokázateľná, urobiť realitu závislou výlučne od tvorivého aktu poznávajúceho a technického subjektu. ¹⁵

Pri všetkých svojich nedostatkoch je Bachelardova kritika realizmu pre materializmus, ktorý chce rozvíjať „činnú stránku“, veľmi poučná. Snaha nahraďiť realizmus „surrealizmom“, t. j. pasívny prvotný realizmus realizmom

¹⁴ G. Bachelard, *La philosophie du Non*, cit. vyd., 36.

¹⁵ Práve sem miera aj kritické výhrady marxistických filozofov. Tak L. Sève okrem iného píše: „Zdá sa, že Bachelard v súvislosti s fenomenotechnikou zabúda, že ak technické objekty sú realizovanými pojmami a nástroje materializovanými teóriami, realizácia pojmov a materializácia teórií sú možné iba preto, že zdrojom samých pojmov a teórií je hmotná skutočnosť, a že ak moderná veda môže konštruovať svet, je to preto, že dnes práve tak ako včera — a nielen včera — svet umožňuje najskôr vytvoriť modernú vedu. Pridržiajúc sa len druhej — a druhej — stránky vzťahu medzi vedeckým myslením a vedou, zaviedol Bachelard, napriek svojim výborným službám, ktoré preukázal francúzskej filozofii, do súčasnej epistemológie svojizmyselný „dialektický materializmus“, ktorý vedie k fenomenologickému idealizmu.“ Podobne kritizuje Bachelarda aj R. Garaudy. Pokiaľ ide o Sèveove výhrady, vystihujú podľa nášho názoru situáciu vcelku verne, len posledné tvrdenie by bolo treba aslabiť v tom zmysle, že Bachelardova koncepcia môže viesť k spomínanej konzekvencii.

peniknutým dvojakou aktivitou subjektu, práve tak ako zistenie, že moderná veda sa nezaobrá objektom, ale „surobjektom“ (akým je napr. atóm modernej fyziky), stoja pri všetkej svojej problematickosti za pozorné preskúmanie a kritické nasledovanie.

* * *

V spätnom svetle, ktoré vrhá na Bachelardovu pozíciu jeho náčrt „topológie filozofii“, vystupujú plasticky jej prednosti a nedostatky. Hoci naša rekapitulácia nemohla obsiahnuť všetky relevantné problémy, a najmä — čo je vzhľadom na povahu Bachelardovej koncepcie obzvlášť dôležité — nemohla v patričnej miere brať do úvahy rozličné nuansy jeho myslenia, dovoľuje predsa zopár konštatovaní základného charakteru: Bachelardova epistemológia je vedomým pokusom o prekonanie oboch línií „oslabeného myslenia“, so zámerom vytvoriť teóriu poznania, adekvátnu modernej vede. Táto teória vedeckého poznania nemôže byť ani „realistická“, ani „idealistická“. Tak dospieva Bachelard k svojej centrálnej pozícii, na ktorej je najhodnotnejší pokus o dialektické spojenie teoretického a „technického“, ktorá je však zároveň — ako sám zisťuje — značne labilná. Táto labilita otvára rozličné možnosti poklesu. Snažili sme sa ukázať, že napriek rozličným idealistickým prvkom v Bachelardovej epistemológii, súvisiacim s jeho priklonením sa k racionalizmu, (hoci k *novému* racionalizmu), nie je jeho epistemológia vo svojej základnej intencii idealistická a protirealistická. Hlavným zdrojom porušovania rovnováhy jeho stanoviska je to, že sa výlučne obmedzuje na oblasť epistemológie, a to najmä na problém progresu myslenia a jeho materializácie.

Jeho kritika „oslabených foriem myslenia“ a epistemologických koncepcií, ktoré ich argumentujú, je oprávnená, zodpovedá novému duchu vedy a má veľa styčných bodov s postojmi dialekticko-materialistickej gnozeológie. Spolu s jeho riešením „činnnej stránky“, ústiacim do nového chápania realizmu, má značnú inšpiratívnu hodnotu pre nevulgarizujúcu materialistickú teóriu vedeckého poznania.

ФИЛОСОФСКАЯ ТОЧКА ЗРЕНИЯ БАШЕЛАРДА В СВЕТЕ ЕГО „ТОПОЛОГИИ ФИЛОСОФИЙ“

Милан З и г о

Исходя из системы эпистемологических концепций Башеларда, намеченной им в статье *Le rationalisme appliqué*, называемой иногда „топологией философий“, автор настоящей статьи пытается определить некоторые основные черты концепции этого французского эпистемолога. Первой отличительной чертой этой концепции является ее центральное положение между двумя линиями „ослабленно мышления“ (*la pensée affaiblie*). Анализ показывает, что эти две линии можно в сущности отождествить с классическими эмпиризмом и рационализмом. Критика этих линий в общем и отдельных основных форм, в которых

осуществляется упадок мышления в том или другом направлении очень действенна и убедительна. Центральная точка зрения Бachelарда не является абсолютной негацией этих двух линий, она объединяет их. Этот факт, с одной стороны, придает точке зрения Бachelарда выразительные диалектические черты, с другой стороны, делает его точку зрения очень шаткой, так что ее можно понимать — он сам ее так понимает — как логический исходный пункт обеих упомянутых линий. Однако, этот исходный логический пункт можно с другой точки зрения толковать как исторический результат развития этих двух линий.

Тот факт, что Бachelард ограничивается только теорией познания, точнее теорией научного познания, имея в виду как раз современную науку с ее выразительно теоретическим характером, придает его эпистемологической концепции рационалистические, хотя и неорационалистические черты. Хотя Бachelард разделяет отрицательную точку зрения как в отношении классического идеализма (картезианского или кантовского), как и в отношении наивного реализма, представляющим собой конечные точки линии „ослабленного мышления“, все таки, в результате того, что он замкнулся в проблематике познания, многие его выводы носят идеалистический характер. Тем более, что познание он считает исходным пунктом, и если и появляется в его теории проблема взаимоотношения познания и действительности, то исключительно как проблема реализации, материализации познания в экспериментальной или другой технике. Хотя и рассуждения Бachelарда о взаимоотношении теории и техники отличаются диалектичностью и действительно современным пониманием творческой стороны научного познания и в своей интенции не носят, по нашему мнению, идеалистический характер, в выводах они часто двусмысленны и могут толковаться тоже идеалистически. Отсюда вывод об отрицательном отношении Бachelарда ко всякому реализму. Автор показывает, что такой взгляд на теорию Бachelарда в своей сущности неправилен, хотя, с другой стороны, некоторые высказывания Бachelарда могут служить аргументом в пользу такого утверждения.

Для диалектико-материалистической теории научного познания представляет эпистемологическая концепция Бachelарда, несмотря на ее недостатки, большой интерес не только своей критикой форм „ослабленного мышления“, но и особым подчеркиванием действия, стремлением к новому пониманию реализма и своим несомненно диалектическим характером.

BACHELARD'S PHILOSOPHICAL POSITION IN THE MIRROR OF HIS „TOPOLOGY OF PHILOSOPHIES“

Milan Zigo

Starting from Bachelard's outline of the arrangement of epistemological conceptions, in the publication *Le rationalisme appliqué*, designated too as „topology of philosophies“, the author attempts to determine closer some basic features of his own conception of this French epistemologist. The first significant characteristic is the central position of this conception between two tendencies of the „weakened thought“ (*la pensée affaiblie*). The analysis shows that the two tendencies, in fact, may be identified with the classical empiricism and rationalism. The critique of the tendencies, both general and aimed at single basic forms in which the decline of thought takes place, is very conclusive. From his central standpoint, Bachelard does

not deny utterly the two tendencies, but unifies them into the ambiguous unity. This gives remarkable dialectic features to it as well as makes very unstable. Hence it may be understood — and Bachelard himself does so — as the logical starting point of both mentioned tendencies. However, from other standpoint, this logical starting point may be interpreted as the historical outcome of the two tendencies.

The fact that Bachelard confines himself only into the theory of knowledge, and even more closely in the theory of scientific knowledge reflecting the modern science with its remarkable theoretic character, imprints on his conception of epistemology rationalistic features, though neorationalistic ones. Although he equally objects both the classical idealism (either that of cartesianism or kantianism) and the naive realism, that constitute the final points of the tendencies of the „weakened thought“, owing to his confinement in the problematic of knowledge, there emerges the idealistic tendency in his deductions. Even that much more that Bachelard considers knowledge as the starting reality. And as far as the problem of the relation of knowledge and reality occurs in his conception, that is almost exclusively the problem of the realization and materialization of knowledge through experimental or other technique. Though the reflections on the relation of theory and practice are inspiratory and with a certain amount of dialectic and genuine modern conception of the creative aspect of the scientific knowledge, and that, in our opinion, there is not the idealistic character in their intentions, they often sound ambiguously and may be interpreted also as idealistic reflections. Thereupon, the views about Bachelard's denying attitude toward any realism arise. We attempt to show that those views are in their very essence mistaken, though some conclusions of Bachelard may serve as argument to support them. For the dialectico-materialistic theory of scientific knowledge Bachelard's epistemological conception is, in spite of all its deficiencies, very stimulating not only because of its critique of the forms of the „weakened thought“, but also because of its extraordinary emphasize on the „active aspect“ and because of it is attempt for a new conception of realism and markedly dialectical character.